

ОБРАЗЦЫ СПОРТИВНОГО УЧАСТИЯ ШКОЛЬНИКОВ В АЗЕРБАЙДЖАНЕ: О ГОТОВНОСТИ УЧАСТВОВАТЬ ВО ВНЕКЛАССНЫХ СПОРТИВНЫХ МЕРОПРИЯТИЯХ

Паша Ш.Т.
Азербайджанская Государственной
Академия
Физической Культуры и Спорта
shahin.pashazadeh2017@sport.edu.az

Аннотация: Основной целью спорта является создание условий и возможностей для всех слоев населения, независимо от их физических, умственных и материальных возможностей, особенно для школьников, чтобы реализовать свои знания и навыки, тем самым достигая всестороннего развития в областях, которые будут положительно влиять на их жизнь в том числе образование и здравоохранение. В нашей стране особое внимание уделяется спорту. За последние 10 лет было построено много спортивных комплексов, сооружений, залов, построены детские площадки, созданы крупные спортивные и оздоровительные центры для развития спорта. Кроме того, в школах начала развиваться спортивная инфраструктура. Однако в дополнение к инфраструктуре очень важно проводить специальные спортивные занятия и развивать внеклассные мероприятия для расширения участия в занятиях спортом в школах. Чтобы увеличить участие в занятиях спортом в школах и образовательных центрах, необходимо выяснить, каким видом спорта интересуются учащиеся и его талант, и направить их в этом направлении. Если мы повысим интерес учащихся к спорту из младших классов и сделаем спорт своим образом жизни, мы увидим более сильное и более образованное поколение.

Ключевые слова: спортивное участие, школа, внеклассная деятельность

BRİTANIYA VƏ AMERİKA İNGİLİS DİLLƏRİ ARASINDAKI TİPİK FƏRQLƏR

J.M.Nəsirova
Azərbaycan Dövlət Bədən Tərbiyəsi və
İdman Akademiyası
Baş müəllim
jala.nasirova@sport.edu.az

Nəşr tarixi

Qəbul edilib: 11 yanvar 2020

Dərc olunub: 5 mart 2020

© 2020 ADBTİA. Bütün hüquqlar qorunur

Annotasiya. Məqalədə Amerika və Britaniya-İngilis dilləri arasında olan fərqlər nəzərdən keçirilmişdir. Həmçinin, məqalədə bu dillər arasında fərqlilikdən çox bənzərliyin olması, Britaniya İngilis dilinin XIV əsrdə dövlət statusu aldığı və bu əsrdə İngilis dilinin zənginləşməsi barədə məlumatlar öz əksini tapmışdır.

Açar sözlər: İngilis dili, Amerika İngilis dili, Britaniya İngilis dili, amerikanizm, variant.

İngilis dilinin tarixi Britaniya adalarının eramızın V əsrində alman tayfaları təfəfindən işğal olduğu zamandan başlayır. İngilis dilinin tarixini üç dövrə ayırırlar: 1. Gədim (eramızın V-VII əsrlərindən başlayaraq XI əsrin sonuna qədər olan dövrü əhatə edir); 2. Orta (XI əsrdə, normanların işğalından başlayaraq XV əsrin sonuna qədər olan dövrü əhatə edir). Bu dövrdə kapitalizmin, elmin inkişafı, kitab nəşri İngilis dilinin inkişafına da güclü təsir göstərmişdir; 3. Müasir (XV əsrin sonundan indiyə qədər olan dövrü əhatə edir).

Britaniyada İngilis dili XIV əsrdə dövlət statusu almışdır.

Üç əsr bundan əvvəl İngilis dilinin yalnız bir variantı mövcud idi. Bu dildə yalnız Britaniya əhalisi danışdı. Britaniya müstəmləkəçiləri bu dili digər materiklərə gətirmişlər. Orada bu dil dəyişərək zənginləşmişdir. Yeni sözlər əmələ gəlmiş,

tələffüzdə dəyişikliklər baş vermişdir. XVII-XIX əsrlərdə ingilis səyahətçiləri, sonradan ingilislərin məskən saldığı və ya Britaniyanın müstəmləkəsinə çevrilən bir çox yeni yerlər kəşf etdi. Bunlara Yeni Zelandiya adaları, Hindistan, Asiya və Afrika ölkələri, Avstraliya və Amerika daxil idi. Amerikada ingilis dilinin XVII əsrin əvvəllərindən başlayaraq bu günə qədər davam edən üç əsr yarım tarixi var. Əvvəldən Amerika ingilis dili Britaniya ingilis dilindən heç fərqlənmirdi, belə ki, ilk ingilis müstəmləkəçiləri Amerikaya öz danışiq dilini gətirmişdilər. Sonradan ingilis dili İngiltərədən Amerikaya gələn immiqrantlar tərəfindən dəyişikliyə uğramış və nəticədə, XIX əsrdən başlayaraq, bir sıra münasibətlərdən Britaniya ingilis dilindən fərqlənən ingilis dilinin Amerika variantı formalaşmağa başlamışdır [1].

Amerikada ingilis dilinin lüğət tərkibi iki yolla zənginləşirdi: yeni sözlərlə və digər dillərdən alınma sözlərlə. Alınma sözlər, ilk növbədə, Şimali Amerikada məskunlaşmış hindi tayfalarının dillərindən götürülmüşdür. Bu sözlər, əsas etibarilə, Amerikanın flora və faunasını ifadə edən terminlərdən ibarət idi. XVII əsrdə Amerikada ingilis dili, əsas etibarilə, həmin dövrdə İngiltərədə qəbul edilmiş normalara uyğun idi.

XIX əsrdə Amerika dilinə həsr olunmuş bir sıra əsərlər meydana çıxır. 1816-cı ildə Con Pikerinqin "A Vocabulary, or Collection of Words and Phrases which have been supposed to be Peculiar to the United States of America" başlığı altında yeni lüğət nəşr edilir. Bu əsər amerikanizmlərdən ibarət ilk lüğət idi. Lakin Pikerinqin mövqeyi Britaniyanın ingilis dilinə meyilli idi. O, həmin lüğətdən Britaniya normalarına uyğun olmayanları çıxarmağa çalışırdı. «Amerikanizm» termini ilk dəfə olaraq, Amerikanın Prinston Universitetinin rektoru, siyasi xadim Con Uizerspun tərəfindən gündəlik həyatda tətbiq olunmağa başlamışdır [2].

Pikerinqin fikirlərinin əksini iddia edən, ingilis dilinin vahid və yeganə Amerika

variantının yaradılmasında böyük rolu olan Amerika leksioqrafı, dilşünas Noah Vebster isə amerikalıların söz yaradıcılığı hüququnu müdafiə edirdi. 1828-ci ildə Vebster özünün məşhur "An American Dictionary of the English Language" lüğətini nəşr etdirir. Bu lüğət tam olaraq Amerika ingilis dilinə xas olan leksika, tələffüz, zaman formalarına əsaslanmış və Amerika yazılı normalarının yaradılması üçün böyük əhəmiyyətə malik idi. Bu lüğət dəfələrlə düzəliş və dəyişikliklərlə yenidən nəşr edilmiş və sonuncu dəfə, 1902-ci ildə nəşr edilən ingilis dilinin ən böyük müasir lüğətlərindən biri olmuşdur [3].

Amerikanın ingilis dili ilə (sonradan mətnə Aİ) Britaniyanın ingilis dili (sonradan mətnə Bİ) arasında fərqlər barədə uzun illər müzakirələr aparılmışdır. Aİ-nin müstəqil dil kimi qəbul edilməsi ertəfında mübahisələr indiki dövrdə də davam etməkdədir.

Britaniya və Amerika ingilis dillərinin tələffüzündə, leksikasında, orfoqrafiyasında, qrammatikasında, punktuasiyalarında bir sıra tipik fərqlər mövcuddur. Bu fərqlərin yaradılmasında, əsas etibarilə, Birləşmiş Ştatlarda danışılan ingilis dilinin Britaniya ingilis dilindən fərqli bir dialekt olduğunu göstərmək niyyətində olan, ilk Amerika lüğətinin müəllifi Noah Vebsterin xidmətini xüsusilə qeyd etmək lazımdır.

Bİ və Aİ arasındakı fərqə dair bir çox fikirlər söylənmişdir. İrlandiya dramaturqu, yazıçı Oscar Uayld deyirdi: "Bu gün bizim Amerika ilə, həqiqətən, ümumi tərəflərimiz var, əlbəttə ki, dilimiz istisna olmaq şərti ilə".

Britaniya və Amerika ingilis dilləri arasındakı mövcud fərqləri nəzərdən keçirək.

Tələffüz fərqləri

Tələffüz - ən əhəmiyyətli fərkdir. Orta və ali məktəblərdə klassik ingilis dili tədris olunduğundan, tələbələr amerikalıların və ya Amerika ingilis variantında danışanlarla ünsiyyət zamanı, tələffüzlə bağlı xarakterik çətinliklərlə üzləşirlər. Bir neçə misal göstərək. Məsələn, Aİ-də [a:] səsinin

əvəzinə [æ] səsi tələffüz edilir (ask [æsk], dance [dæns] və s.).

Aİ-də əksər hallarda “t” zəif [d] kimi tələffüz edilir, məsələn, later [leidə], writer [raidə]. Bu halda, “writer” və “rider” sözləri tamamilə eyni cür tələffüz olduğundan, mənasını başa düşmək çətinlik yaradır.

Əsas fonetik fərqlərdən biri də [r] səsinin tələffüz edilməsidir. Aİ-də sözün son [r] samiti tələffüz olunur, Bİ-də isə yalnız sonrakı söz saitlə başladığı halda tələffüz edilir. Məsələn, arm [a:rm], horn [hɔ:rn], car [ka:r].

[h] əksər hallarda vurğusuz hecada tələffüz edilmir. Məsələn, I met him [ai ‘met im].

Aşağıdakı sözlərin tələffüzündə də fərq mövcuddur:

either [‘aiðə] (Bİ); either [‘iðə] (Aİ);
advertisement [æd‘vɜ:tismənt] (Bİ);
advertisement [ædvɜ:‘taismənt] (Aİ);
nephew [nevju:] (Bİ); nephew [nefju:] (Aİ)
və s.

Leksik fərqlər

Leksika - sözlərin mənasını öyrənən elmdir. Amerika və Britaniya ingilis dilləri arasında ən gözəçarpan fərq məhz lüğət fərqi qədir. Gündəlik həyatda işlədilən yüzlərcə müxtəlif sözlər mövcuddur. Eyni sözlər müxtəlif mənə daşıya bilər. Məsələn, «torch» sözü Bİ-də «fənər», Aİ-də isə «məşəl» mənasını ifadə edir. Bir mənə iki müxtəlif söz və ya söz birləşməsi ilə də ifadə oluna bilər. Məsələn, «tətill» sözü Bİ-də «holiday», Aİ-də isə «vacation» sözü ilə; «soyad» sözü Bİ-də «surname», Aİ-də isə «last name» sözü ilə; «payız» sözü Bİ-də «autumn», Aİ-də isə «fall» sözü ilə ifadə olunur və s.

Orfoqradik fərqlər

XVIII əsrdən əvvəl İngilis dilinin orfoqrafiyası normalara tabe deyildi. Müxtəlif normalara yalnız lüğətlərin nəşrindən sonra riayət olunmağa başlanmışdır. Bİ orfoqrafiyası Samuel Johnson tərəfindən tərtib edilmiş *İngilis dilinin lüğətinə* (1755), Aİ orfoqrafiyası isə Noah Vebsterin *İngilis dilinin Amerika lüğətinə* (1828) əsaslanır.

Noah Vebster ingilis dilinin Amerika variantından ibarət olan lüğətinə fransız mənşəli sözlərdə, “re” sonluqları əvəzinə “er” (center “mərkəz”, meter “metr”, theater “teatr” və s.), “our” əvəzinə “or” sonluğunun (favor “lütf”, honor “şərəf”, labor “əmək” və s.), cheque əvəzinə check “çək”, storey əvəzinə story “mərtəbə” və s. sözlərinin yazılışını daxil etmişdir.

Bir sıra Bİ fellərində (analyse, memorise, criticise) “s” əvəzinə, Aİ-də “z” (analyze, memorize, criticize) yazılır. Bİ-də alınma sözlərin axırındakı “ue” (catalogue, dialogue və s.), “me” (programme və s.) hərfliəri isə Aİ-də buraxılır.

Qrammatik fərqlər. Ümumiyyətlə, Amerika və Britaniya ingilis dilləri qrammatikasında çox böyük fərq mövcud deyil. Faktiki olaraq, ingilis dili L2 olduğu halda, bu fərqlər o qədər də hiss olunmur. Əksinə, tələffüz və leksikada fərqlər daha çox hiss edilir. Bununla belə, qrammatikada fərqlər mövcuddur. Bu fərqlərdən bir neçəsini qeyd edək.

Bİ-də “have got” fel ifadəsi, Aİ-də sadəcə olaraq “have” feli işlədilir. Məsələn, amerikalının “I have a car” ifadəsini ingilis “I have got a car” deyər ifadə edir. Lakin kiçik bir nyuansı da qeyd etmək lazımdır ki, Aİ-də “I got a car” ifadəsi də işlədilir ki, bunun mənası da “I got a car sometime in the past” mənasında işlədilir (qrammatik cəhətdən “ve” buraxılır).

Aİ-də “get” felinin Past Participle forması iki üsulla, yəni: **“got/gotten” formasında işlənə bildiyi halda, Bİ-də yalnız “got” formasından istifadə edilir.**

Bİ-də bəzi qaydalı fellərin keçmiş zaman forması yazılı nitqdə iki üsulla (**learned – learnt, burned – burnt, dreamed – dreamt, lakin smelled, leaped**) düzəltdiyi halda, Aİ-də, praktiki olaraq, **dream (dreamt) və smell (smelt) felləri istisna olmaqla, yalnız - ed şəkilçisi ilə əmələ gəlir.**

Bİ-də hərəkətin bitmiş zaman forması **Present Perfect** ilə ifadə olunduğu halda, Aİ-də - **Past Simple + already/just/yet ilə ifadə olunur.** Məsələn:

He just left the room. Vs. He has just left

the room. I already written the letter. Vs. I have already written the letter.

Aİ-də “shall” əvəzinə “will” işlədilir, bu da, öz növbəsində, gonna –going to danışıq variantı tərəfindən sıxışdırılıb çıxarılır.

Aİ-də çox vaxt “insist/suggest” fellərindən sonra məsdər şəkilçisi işlənir. Məsələn: I insisted that I go with him.

Bİ-də “help” felindən sonra məsdər şəkilçisi işlənir. Məsələn: She helped me finish my work.

Aİ-də “on the weekend/on weekend”, Bİ-də isə “at the weekend/at weekend” işlədilir.

Aİ-də “write” felindən sonra “to” məsdər şəkilçisi işlədilmir. Məsələn, Please, write me every week.

Toplu isimlər – bir qrup insanlara aid olan sözlərdir (team, family, staff və s.). Aİ-də bu isimlər həmişə tək halda işləndiyi halda, Bİ-də isə - mənaya uyğun həm tək, həm də cəm halında işlədilə bilər. Məsələn: My family is large. (Aİ) My family is large. (Bİ): My family are large. (Bİ)

Puntuasiya fərqləri

Amerikadan fərqli olaraq, Britaniyada müraciətin nəzakət formasında yazılı olaraq Mr, Mrs və ya Dr qısaldılmış sözlərdən sonra nöqtə qoyulmur. Dırnaq işarəsinə gəlincə də, amerikalılar cüt apostrofdan “...”, britaniyalar isə tək apostrofdan ‘...’ istifadə edirlər.

Şübhəsiz, Britaniya ingilis dili ilə Amerika ingilis dili arasında Amerika dilinin sadələşməsinə yönəldilmiş digər fərqlər də mövcuddur, lakin bir qayda olaraq, onlar yalnız şifahi nitqdə istifadə olunur.

Yuxarıda qeyd olunanlara baxmayaraq, amerika variantının əksər qrammatik xüsusiyyətləri müasir ingilis dilində normativ statusa malik deyil.

İngilis dilinin Amerika variantında Britaniya variantına nisbətən təxminən 4 dəfə artıq insan danışır [4]. Bu da, ABŞ-ın dünyada aparıcı vəziyyəti ilə izah olunur. Amerika tələffüzü daha çox məşhurlaşır. ABŞ-ın güclü iqtisadiyyatı, beynəlxalq siyasi vəziyyəti, kütləvi-informasiya vasitələrinin və informasiya texnologiyalarının və əlaqələrinin dünya miqyasında inkişafı Amerika ingilis dilinin

yayılmasına geniş imkanlar açır. Lakin hal-hazırda bütün dünyada amerika ingilis dili istifadə olunsada (kompyüter leksikası, İnternet və s.), orta və ali məktəblərdə klassik britaniya ingilis dili tədris olunur.

ƏDƏBİYYAT

1. Швейцер А.Д. Очерк современного английского языка в США. М., 1963 - 215 с.

2. Заботкина В. И. Новая лексика современного английского языка: Учебное пособие. – М.: Высшая школа, 1989, - 73 с.

3. Иванова И.П., Чакоян Л.П., Беляева Т.М. История английского языка. Учебник, хрестоматия, словарь. СПб, 1999 – 512 с.

4. Ощепкова В.В. Язык и культура Великобритании, США, Канады, Австралии, Новой Зеландии. М., 2004 - 336с.

РАЗЛИЧИЯ МЕЖДУ АМЕРИКАНСКИМ АНГЛИЙСКИМ И БРИТАНСКИМ АНГЛИЙСКИМ ЯЗЫКАМИ

Ж.М.Насирова
Азербайджанская Государственная
Академия
Физической Культуры и Спорта
Старший преподаватель

Аннотация. В статье рассматриваются различия между американским английским и британским английским языками. Но между ними больше сходств, чем различий. Причиной же большинства расхождений являются особенности исторического и культурного развития двух стран, разнообразие местных и региональных устойчивых выражений.

Ключевые слова: английский язык, американский английский, британский английский, американизм, вариант

THE DIFFERENCES BETWEEN AMERICAN ENGLISH AND BRITISH ENGLISH

J.M.Nesirova
Azerbaijan State Academy of Physical
Education and Sport
Head teacher

Annotation. The differences between American English and British English are considered in this article. But there are more similarities between them than differences. The reason for the majority of discrepancies is the result of the historical and cultural development of the two countries, the diversity of local and regional sustainable expressions.

Key words: English language, American English, British English, americanism, variant

İDMAN YARIŞLARININ PSIXOLOJİ XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Qasımova Nailə Qədər qızı
Azərbaycan Dövlət Bədən Tərbiyəsi və
İdman Akademiyası
Sosial elmlər kafedrasının müəllimi
naila.gasimova@sport.edu.az

Nəşr tarixi

Qəbul edilib: 11 yanvar 2020

Dərc olunub: 5 mart 2020

© 2020 ADBTİA. Bütün hüquqlar qorunur

Annotasiya. İdman psixologiyasında idmançıların yarışqabağı psixi vəziyyətinin - psixi gərginlik, emosiya oyanıqlığı, stres vəziyyəti, startqabağı həyəcanlar və s. mühüm yer tutur. Bu vəziyyətlər, nəticəsi qabaqcadan dəqiq təsəvvür edilməyən fəaliyyət üçün xüsusi ilə qabarıqdır.

Açar sözlər: psixoloji iqlim, psixoloji gərginlik, yüksək hazırlıq, özünütənzim

İdman yarışları, idman fəaliyyətinin mühüm

və ayrılmaz tərkib hissəsidir. Təlim və məşqlərin öz-özünə heç bir əhəmiyyəti yoxdur, onlar idman yarışlarının müvəffəqiyyətini təmin etmək üçün qabaqcadan aparılan hazırlıqdır. Lakin bu yarışlara fəaliyyətinin özünəməxsus xüsusiyyəti hesab edilən imtahan kimi baxmaq səhv olardı. Bu da təlim-tərbiyə işinin əhəmiyyətli növü kimi idmançı xarakterinin inkişafına güclü təsir göstərən vasitədir.[1,s.179]

Fəaliyyət, psixi gərginliyin iki qarşılıqlı mürəkkəb növü kimi müəyyən edilir; emosionallıq kəsb edən, avtomatlaşan, çətinliklə dərk edilən və səy göstərilən, ixtiyari olan və s. Birinci halda həyəcanlar, ikinci halda isə iradi səy yaranır. Onların bir-birinə olan qarşılıqlı mürəkkəb təsiri ondan ibarətdir ki, hər biri yalnız fəaliyyətin özündə deyil, həm də biri digərində meydana gəlir. Yarışqabağı həyəcanların tez-tez baş verməsi idmançını doğru yoldan sapdırır, onun iradi səyini minimuma endirir. Halbuki iradi səyin əsası elə emosional başlanğıcın özüdür. Yarışqabağı emosional gərginliyin iradi səy ilə tənzimi o zaman mümkün olur ki, o xeyli əvvəl meydana gəlir, sinir mexanizmlərinin pozulması təhlükəsini yaradır. Emosiya enerjinin korlanması təhlükəsini yaradır, lakin iradə həmin enerjinin qənaətlə sərfini təmin edir. İdmanda qazınan rekordlar iradə ilə idarə olunan emosiyaların nəticəsidir. Yaranmış mübarizəlik ruhu, ilhama gəlmək, orqanizmin ehtiyat imkanlarının və idmançının psixi potensialının aşkar olunmasına kömək edir ki, bu da özünüidarənin əsasını yaradır.[2,s.183]

Ekstremal vəziyyətlərin olmadığı adi həyat tərzində psixi gərginlik konkret qaydalarla məhdudlaşır. Onun tərəddüdü, real vəziyyətlə müvafiqlik təşkil edir. Starta bir neçə gün qalmış gərginlik səviyyəsi normal vəziyyətə yaxınlaşır. Əgər bu vəziyyət start vəziyyətinə qədər dəyişməz qalarsa, onda belə qənaətə gəlmək olar ki, idmançı laqeyd vəziyyətindədir. O, göstərmək istəyir ki, yarışlara hazırdır, lakin ehtiyat imkanları işləmir. Adətən, start vaxtı yaxınlaşdıqca, psixi gərginliyin səviyyəsi yüksəlir.